

VUKOVAR '91. I HRVATSKI NACIONALNI IDENTITET

Ivan Rogić

Arhitektonski fakultet, Zagreb

UDK 316.723(497.5 Vukovar)
316.75(497.5)

Esej

Primljeno: 28. 4. 1993.

Autor analizira načine na koje je oblikovana kolektivna označiteljska i semantička struktura vukovarskih događaja. Istražujući označiteljsku strukturu autor zaključuje da vukovarski događaji još nemaju, osim konvencionalnih, tautoloških i dokumentarnih, druge vrste označitelja. Zato zaključuje da je vukovarska drama još neoznačena u hrvatskom kolektivnom pamćenju. Istražujući načine formiranja semantičkog polja, autor predlaže dvije vrste opozicija. U prvoj vrsti opozicija razvijaju se promjene koje dopuštaju da se opozicija pretvori u dominaciju jače strane. Zahvaljujući tomu mehanizmu, Vukovar je semantički određen kao grad/pobjednik, grad/sudac, grad/junak i grad koji se temelji na reverzibilnoj povijesti, u kojoj su sve štete ispravljive. U drugoj skupini opozicija razvijaju se promjene koje pojačavaju polazne suprotnosti i naglašavaju razlike. Na toj osnovici formiraju se semantička mjesta koja Vukovar identificiraju kao neovisni grad u kojemu se uspješno podvrgavaju kontroli demonske sile s istoka. Opisana mitologijska projekcija vukovarskog identiteta bitno utječe i na odnose između drugih sastavnih elemenata u strukturi hrvatskog nacionalnog identiteta. Na prvom mjestu određuje novi teritorijalni integritet Hrvatske te stvarni/simbolični kraj rata protiv Hrvatske.

UVOD

Uporaba sintagme "nacionalni identitet" i njoj srodne: "kulturni identitet", u ovom radu posljedica je predumišljaja. Njega najviše krije želja da se izbjegne *mehaničko* zbrajanje hrvatskih kolektivnih iskustava stečenih u vukovarskoj drami. Mehaničko zbrajanje, promatrano izvan svakog posebnog konteksta, nije, dakako, prijeporno. Lako je zamisliti, premda puno teže izraditi, cjelovitu inventuru kolektivnih spoznaja vukovarskih branitelja, po formi sličnu

knjigovodstvenoj bilanci. Lako je, također, pretpostaviti da veći broj takvih spoznaja spada na one koje se, gotovo predvidljivo, ponavljaju i u drugim međudržavnim sukobima kakvi su bili (ili će biti) njemačko/francuski, rusko/ukrajinski, rusko/japanski, kinesko/japanski, da spomenemo samo dojmljivije primjere. Ali "nesimpatičnost" takva postupka, premda bi on i u analizi vukovarskih događaja bio koristan, proizlazi iz činjenice što on i nehotice zaklanja pogled na ono za čim se od početka analize mora tragati. Grubo rečeno, to su načini, oblici, postupci, *koji otkrivaju kako se pojedina iskustva stečena u vukovarskoj dramati, i ratna u cjelini, ugrađuju u procese koji oblikuju (novo) hrvatsko društvo*. Da bi se ta zadaća dobro izradila, potrebno je u analizi operirati kategorijama koje pokazuju kako se, i pod kojim uvjetima, sintetiziraju pojedine značenjske strukture s pomoću kojih se spomenute spoznaje integriraju. Analitički oslonac što ga pružaju kategorije "nacionalni identitet" ili "kulturni identitet", u tom je pogledu najpouzdaniji. Razlog nije u tomu što pojam identiteta, bilo kulturnog bilo nacionalnog, kao u enciklopedijskom rječniku, skuplja osnovna svojstva što jedan kolektiv razlikuju od drugih. Takav atlas razlika *još nije* anatomijski atlas kolektivnog identiteta.

Nije zbog toga što se kategorija "nacionalni identitet" odnosi na posebnu socijalnu tvorevinu s pomoću koje se zajednička zbiljnost jedne društvene skupine predočuje i doživljuje kao živa zbiljnost imaginarnog kolektivnog tijela. (Rogić, 1992) Identitet, dakle, u društvenom svemiru funkcionira kao projektirana imaginarna analogija s organizmom u biologijskom svemiru. Strukturna razlika između njih općim je mjestom analize već u klasika sociologije (Durkheim, Marx). Živi organizam sastavljen je tako da u njemu nema posebne samostalnosti sustavnih jedinica. Njihov životni položaj određen je neposredno: životnošću organizma. U društvenim kolektivima, naprotiv, pojedinac, kao osnovna sastavna jedinica, svoj životni status uspostavlja koliko sukladno kolektivu i s pomoću njega, toliko i u opreci spram njega. Prvi i osnovni razlog je u tomu što pojedinac svoje tijelo, za razliku od kolektiva, ne sintetizira samo kao imaginarnu značenjsku cjelinu. Ono mu je prije toga već "zadano", kao baština, *na predznačenjskoj, ekolozijskoj razini*. Zbog toga se i temeljni fenomeni pojedinačnog opstanka kakvi su, primjerice, smrt, ljubav, požuda ili zadovoljstvo, ne mogu "kolektivizirati". Oni, zbog podrijetla koje je predkolektivno, neprestano prekoračuju značenjske granice imaginarnog kolektivnog tijela, a time između pojedinaca i kolektiva unose neuklonjivu razliku. Međutim, na drugoj strani, baš zbog toga što je tijelo prvi i najuvjerljiviji označitelj pojedinačnog identiteta, kolektiv, da bi uspostavio vlastitu samooznačujuću strukturu, i sam mora sintetizirati imaginarno tijelo. On se mora u društvenoj komunikaciji uspostaviti kao posebno biće. Budući da u toj sintezi mora potvrditi životna svojstva nove imaginarne tvorevine, kolektiv će, kako upozorava Durand (Durand, 1991), simbolički rekonstruirati i ponavljati 3 velike skupine tjelesnih gesta koje određuju *životnost* tijela: hranjenje, radanje i kretanje. Bez te sinteze on se, kao jedinstveni kolektiv, i ne može uspostaviti. Ta simbolička tjelesnost kolektiva nužno funkcionira kao *egzistencijalna sinteza*. U njezinu kontekstu odabrani komunikacijski elementi kao što su mitovi, rituali, jezični sklopovi, označitelji raznovrsna podrijetla, funkcioniraju na tri osnovne razine. Prva je

konstitucijska. Ona upućuje da odabrani komunikacijski element nije samo prispodoba, jedan izvanjski "kao" što tek nagovješta kolektiv kojemu pripada, nego je nužni materijalni element njegova identiteta. S toga stajališta odmjerjen, identitet je kozmos ili mreža brojnih epifanija/utjelovljenja, o kojima voli govoriti Frye (Frye, 1979). Druga je razina identifikacijska. Ali, za razliku od označitelja kojima je polje važnosti određeno konvencijom, onaj koji je sintetiziran u simboličku strukturu identiteta bitno određuje, računajući pri tomu i njegova formalna svojstva, tu strukturu. Hrvatstvo je toliko svezano s kockastim grbom da je hrvatski identitet bez njega jednostavno neodredljiv. Treća razina je ona koju je Durkheim posebno volio isticati analizirajući religijski fenomen: *dinamogenetičnost*. Na srodno svojstvo davno prije njega upozorio je, dakako u drugom analitičkom kontekstu, i Herder pišući danas klasični tekst o ulozi pjesništva u narodnim tradicijama. On ističe da je pjesnički tekst u starih naroda imao revitalizirajuću ulogu. Pišući o svojstvima simbola, Jung je poslije upozorio da se oni moraju razumjeti kao jedna vrsta strukture sposobnih za *energijsku proizvodnju i konverziju*. Bez njih nikakva imaginarna sinteza kolektivnog tijela ne bi bila moguća. Ne bi zbog toga jer bi joj nedostajala energijska potpora, što takvu sintezu preobrazuje u dinamičnu činjenicu *živoga svijeta*, a time i u vjerodostojnu tjelesnu zbiljnost koja opstoji i djeluje u društvenom svemiru. Zbog te tri razine funkcioniranja, komunikacijski elementi kulturnog ili nacionalnog identiteta tvore njegovu nužnu zbiljnost. *Oni su ta zbiljnost*. Zahvaljujući tomu, u simboličkim strukturama identiteta *jednako je važna i njihova dubina i njihova površina*. Dubina osigurava napetost životnog polja. Površina – jasnoću epifanija. Bez dubine nacionalni identitet bio bi razoren razlikama same površine. Bez površine bio bi razoren homogenošću unutrašnje praznine. Baš zbog toga što identificira, dakle određuje imaginarno tijelo u projektiranoj zajednici života s pomoću jednog skupa razlika, identitet bez njih ostaje samo spriječena želja. Na drugoj strani, te razlike samo su toliko razlike toga identiteta koliko imaju položaj *živih činjenica* (epifanije, utjelovljenja). Osloncem na tu podlogu moguće je zamisliti i preobrazbu nacionalnog ili kulturnog identiteta kao preobrazbu imaginarnog simboličnog tijela. Ali, budući da je ono, već po svom statusu, oslobođeno biološke zastare, nije nužno podređeno ni vremenskim ciklusima biološkog poretka. Naprotiv, imaginarnost mu dopušta, štoviše izazivlje ga, da se potvrdi kao *životna činjenica što ne zastarijeva*. Zato se, barem načelno promatrano, imaginarna kolektivna tijela samoodređuju kao trajne činjenice života. *Prolazni su samo odnosi između epifanijskih površina*. No, koliko god bili prolazni i nepostojani, njima već prethodi iskustvo kontinuiteta izvedeno iz trajnosti/nepropadljivosti imaginarnog kolektivnog tijela. Zato je identitet tvorevina koja sebe neprestano produktivno dopisuje, oblikujući se oslancem i na simboličku dubinu i na simboličku površinu. Na taj se način uspostavlja odnos između simboličkih struktura identiteta kojima najbolje pristaje Eliotov opis odnosa između pjesničkih djela književne tradicije i onih novonastalih. Ako potonja "vrijede", onda će ona, stvarajući sebi nova mjesta u imaginarnom poretku djela, *nužno promijeniti dotadašnje odnose među djelima* što ih je već tradicija potvrdila. Na analogan način treba promatrati i vukovarsko iskustvo iz godine 1991. Kao svaka nova simbolička tvorevina, i to iskustvo, ravnajući sebi mjesto u shematizmu

nacionalnog identiteta, nužno mijenja odnose što su tim shematizmom vladali prije njega. Nastaje novi imaginarni poredak. Zbog "dinamogenetičnosti" identiteta kao tvorevine, njegove posljedice u društvenom kozmosu nisu nimalo "imaginarne".

BAŠTINJENI PRITISCI I HRVATSKI NACIONALNI IDENTITET

Prije nego što se predoči skup značenjskih promjena nastalih u strukturi hrvatskog nacionalnog identiteta kao posljedica vukovarskog iskustva, korisno je skicirati tipove pritisaka pod kojima se hrvatski nacionalni identitet reproducirao u razdoblju uoči vukovarske drame. Korisno je, ako već ni zbog čega drugoga a ono zbog odmjeravanja veličine promjena što su u strukturi identiteta izazvane ili ohrabrene vukovarskim događajima. Istraživačka pozornost reducirana je, s očitim predumišljajem, na opis "pritisaka". Razlog mu i ne treba daleko tražiti. On je posljedica uvida da je, zbog preglednosti, korisnije analizirati *nužne uvjete* reprodukcije hrvatskog nacionalnog identiteta, nego li seriju unutrašnjih pojedinosti bez posebne strukturne čvrstoće. Vukovarsko iskustvo preokretnu je kakvoću pokazalo mijenjajući upravo te uvjete. Uspjeli smo razlučiti pet osnovnih skupina takvih nužnih uvjeta koji definiraju "legitimne" modele sinteze hrvatskog nacionalnog identiteta u razdoblju uoči vukovarskih 100 dana.

a) *Genocidni identitet*. Reći za njega da mu je autorom stanoviti srpski povjesničar i da je njegova "vjerodostojnost" ograničena samo na seriju povijesnih zgoda, arheologiziranih po svim pravilima povijesnog zaborava, svakako je netočno. Zbiljski autor mu je, koliko je vidljivo na temelju analize veće skupine tekstova, Srpska akademija nauka. Osnovni je dokaz ove tvrdnje činjenica da se opis genocidnog identiteta oslanja na uporabu *demonijačkih figura seoske zajednice*. Uporaba iste skupine figura karakteristična je, uglavnom, za većinu "znanstvenih" tekstova spomenute ustanove u kojima su podvrgnuti analizi nacionalni identiteti susjednih naroda. U tom su pogledu posebno instruktivni tekstovi o Arnautima, Bugarima i Turcima, pokraj, dakako tekstova o Hrvatima. Ekonomija prerazdiobe demonijačkih figura seoske zajednice zahtijeva, dakako, metodičku kompetenciju. Reći da su svi kompetentni bili sudionici imperijalnog predumišljaja što ga ta prerazdioba implicira, svakako je pretjerano. Korisnije je uočiti da je konstrukcija političkog i povijesnog realiteta u najvažnijih srpskih političkih aktera u razdoblju modernizacije ostala podređena uporabi demonijačkih figura seoske zajednice. Očiti razlog te ustrajnosti vidljiv je zahvaljujući činjenici da je tijekom nekoliko stoljeća srpske povijesti glavni i jedini proizvođač predodžaba o vitalnom kontinuitetu seoska zajednica. Zahvaljujući tomu, njezina je generativna osnova postala, paradoksalno, *generativnom osnovom srpske nacionalne modernizacije*. Budući da seoska zajednica, već i zbog osnovnih strukturalnih svojstava, demonijačke figure rabi kao sredstva konstrukcije društvene zbilje, *uporaba tih figura postala je legitimnim i političkim i kulturnim gestom*. Tomu,

suprotno pojedinim prigodnim pokušajima analize, ne izmiče ni srpsko prosvjetiteljstvo formirano izvan političkih granica onodobne Srbije. Zahtijevati da isto pravilo ima istu uporabljivost u analizi hrvatskih političkih aktera, nije zasnovano. Već i način rada JAZU/HAZU, primjerice, pokazuje dvije bitne razlike. Prvo, JAZU/HAZU djeluje izravno naslonjena na hrvatsku enciklopedijsku tradiciju koja, napokon, nije uzbaštinjena od Europe nego je jednim od hrvatskih europskih proizvoda. Drugo, zbog niza političkih i društvenih okolnosti, JAZU/HAZU u mnoštvu prigoda određuju politički i društveni parametri hrvatskog nagodbenjaštva. Oba tipa pritiska izravno su suprotstavljena eventualnim sklonostima uporabi seoskog pandemonijuma kao sredstva konstrukcije zbiljnosti. Doda li se tomu činjenica da je hrvatska, i kulturna i politička, tradicija oslonjena na *kontinuitet grada i gradskih aktera*, zahtjev se može bez većih poteškoća odstraniti. Predočena skica ukazuje da je genocidni pritisak bio / i ostao / prirodna posljedica načina na koji srpski politički akteri oblikuju političku zbiljnost te da, stoga, njegova lokalizacija u tekstove jednog povjesničara ne opisuje primjereno njegovu stvarnu jačinu.

b) *Skupina nesposobna za vojsku*. Dosljedno promotrena i ta je konstrukcija hrvatskog nacionalnog identiteta izvedenicom konstrukcijskog dara srpske seoske zajednice. Ona slijedi jasno načelo kolektivne svijesti: tko nije za vojsku, nije ni za ženu. Najvažnija implikacija takve konstrukcije identiteta jest da je skupina kojoj on pripada *nesposobna za državnu samostalnost* i povijesnu autonomiju. Zato je ona posebno omiljena u visokim vojnim i političkim ustanovama druge Jugoslavije. Nema sumnje da jedan broj činjenica olakšava tu vrstu seoske shematizacije. Primjerice, nije nimalo jasno kako su Hrvati nakon završetka drugog svjetskog rata, premda najbrojniji u pobjedničkoj, antifašističkoj vojsci, tako olako ispustili pravo na obnovu vlastite vojne tradicije. Još je manje jasno kako to da se na završetku prvog svjetskog rata nitko u Hrvatskoj ne opire srpskoj vojnoj okupaciji, premda tada Hrvatska raspolaže s povelikom vojskom i prilično sposobnim stožerom. Spomenute činjenice ukazuju da su hrvatsku politiku u presudnim razdobljima oblikovali akteri koji nisu bili integrirali hrvatsku vojnu povijest kao jedno od svojih uporišta. To su, poznato je, *akteri nagodbenjačke političke tradicije*. Odmjereni iz konstrukcijske perspektive srpske seoske zajednice, oni prilično uvjerljivo funkcioniraju kao figure naroda nesposobnog za rat, vojsku, pa, dakle, i za državu.

c) *Jugoslovensko žensko*. Toj su konstrukciji hrvatskog nacionalnog identiteta posebno bili skloni reformisti i ljudi koji su sebe voljeli opisivati jugoliberalima. U njegovu oblikovanju presudno je da je hrvatski identitet organskim dijelom "jugoslovenskog", pri čemu se, u osnovi, misli na opreku: srpsko – hrvatski. Tom oprekom vlada načelo simetrije. To znači da se promjene uočene na jednoj strani *moraju konstruirati* i na drugoj. Razlika je tek u tomu što je srpska, uglavnom, *aktivna*, a hrvatska, uglavnom, *pasivna* strana. Sukladno naznačenom shematizmu Srbija je proizvođač promjena, a Hrvatska ona koja ih reciklira. Ali je presudna njezina *ovisnost*. Na toj je podlozi nastao niz "simetričnih" shematizacija kojima je cilj bio "pravedno" razdijeliti krivicu za rat. Iz njih proizlazi nadrealni zaključak, *inače potpuno sukladan poetici seoske zajednice, da je Hrvatska, uz pomoć Srbije, napala samu sebe*. Argumentacija je organizirana na,

strukturalno promatrano, isti način kojim se na sudu dokazuje da je silovana žena kriva za svoju nesreću barem toliko koliko i silovatelj, jer je bila "nestašna". Da je ta vrsta argumentacije održiva samo s pomoću demonijačkog shematizma seoske zajednice nije, vjerojatno, potrebno posebno dokazivati.

d) *Historicistički i eurokršćanski simulacrum*. Posrijedi su dva, u isti mah spojena i diferencirana, načina rekonstrukcije hrvatskog nacionalnog identiteta, koji dominiraju praksom hrvatskih političkih aktera. U historicističkom dominiraju reprodukcijски gesti koji se dosta lagodno razmeću povijesnim činjenicama podrijetlom iz različitih razdoblje. Zajedničko im je svojstvo da su okruženi, više nego uočljivom, odsutnošću referencija koje potvrđuju sada/ovdje zbilju i njezine aktere. Zato takvoj konstrukciji identiteta najbolje pristaje oznaka "simulacrum". Njome se, u osnovi, *skicira muzealizirana tvorba*, koja je višekratno i viševrсно uporabljiva, ali ne može legitimirati *žive aktere*. Na analogan se način rekonstruirati i eurokršćanski hrvatski identitet. On je posljedica serije imperativa, etničkih, komunikacijskih, političkih i, zašto ne, higijenskih koji se projiciraju na prazno mjesto što je fiksirano označiteljima kao što su: europejstvo ili katoličanstvo. Ali njegov normativni karakter pokazuje da su njegove veze sa stvarnim, živim, akterima hrvatskog rata za samostalnost *uglavnom načelne*. Zahvaljujući tomu, legitimirala se u većine političkih hrvatskih aktera ocjena da će se sukob moći riješiti pretežno *sredstvima političke tehnike* i odmjeravanjem političkog i diplomatskog umijeća upravljačkih elita. Zato i ne treba posebno iznenaditi što su oni višekratno demonstrirali, nažalost i odveć uvjerljivo, vlastito nerazumijevanje rata. Na toj je osnovici moguća i tako sablažnjiva izjava jednoga od uglednih političkih činovnika iz svibnja 1993, da je više Hrvata poginulo po kafićima nego li u ratu. Posljedice skiciranih tipova pritisaka, pod kojima je nužno oblikovati hrvatski identitet, mogu se, iz predočenih skica, izvesti s preciznošću koja i nije neprihvatljiva. /1/ Posljedica srbijanske i srpske konstrukcije hrvatskog identiteta očituje se u očvršćivanju procjene da će rat u Hrvatskoj za jugovojsku biti nešto duža, ali po svemu *ugodna epizoda*. Zanatski oprez srpskih političkih i vojnih vođa nalagao je da izlet neće biti tako ugodan kao u Sloveniji, ali i da neće biti tako krvav kakav se na periferiji Vukovara pokazao. Promatran iz te perspektive, Vukovar je za njih *ostao zagonetkom* koja se uzalud poslije pokušala razbiti prizorima uličnog nasilja nad zarobljenim građanima. Dodatno razjašnjenje, da je vukovarsko osvajanje primjer "rata niskog intenziteta" ne zvuči uvjerljivo, već i zbog podataka o broju angažiranih vojnika i tehničkih naprava na srbijanskoj strani. Svakako, ostalo je, sa stajališta srbijanskog odnosa spram hrvatskog identiteta, potpuno nejasno što se dogodilo. Zbog očite razornosti iskustva, podaci o vukovarskih 100 dana postali su podaci koje treba uništiti. /2/ Posljedica jugokonstrukcije hrvatskog identiteta očituje se u procjeni da *u ratu ne može biti junačkih/herofjskih figura, koje zaslužuju status tragičnih. Egalitarizam zločinatelja najviše je što je u takvu kontekstu moguće očekivati*. Prirodna posljedica takva uvjerenja jest postupna i sustavna banalizacija koja se oslanja na implicitnu tvrdnju da je posrijedi samo jedna od mnogih "krvavih" epizoda. /3/ Posljedica konstrukcije hrvatskog nacionalnog identiteta s pomoću historicističkog ili eurokršćanskog simulacruma očituje se u procjeni da su *događaji na ratištu sekundarni po pobjednosni ishod rata* te da, sukladno tomu,

na njemu i ne može biti događaja koji bi mogli dalekosežno utjecati na kolektivnu imaginaciju i djelovanje glavnih aktera poretka. Zahvaljujući tomu, ratni događaji postali su događajima koji se, doduše, događaju načelno nama, ali uvijek nekome drugomu/među nama/. Na toj su osnovici ojačale birokratizirane predodžbe o ratu koje su se posebno voljele odmjeravati tamo gdje je pravo na autonomno djelovanje ratnih aktera bilo oblikom prirodne racionalnosti.

SIROMAŠTVO OZNAČITELJA

Kada se pretresu označiteljski sklopovi s pomoću kojih se organizira javna komunikacija o vukovarskih 100 dana u Hrvatskoj, iznenađuje koliko su siromašni. Čim se sudi po tom siromaštvu, lako se zaključuje da je vukovarska drama za najveći dio hrvatske javnosti ostala, uglavnom, nejasna, neprozirna i apstraktna. Ako je tomu tako, nije onda teško skicirati ni kulturnu podlogu na temelju koje se Hrvatska podijelila na onu ratnu i onu koje se taj rat posve ne tiče. Navodna iznenadnost rata protiv Hrvatske i nepripravnost glavnih aktera hrvatskog društva na one vrste okrutnosti kakve su zabilježene u Vukovaru, nakon što su u grad prodrle srpske jedinice, mogu biti uporišta raznorodnih hipoteza koje objašnjavaju zašto je hrvatska kolektivna imaginacija još uvijek "zaleđena" srpskom demonskom fantastikom. Tom stanju kolektivne svijesti vjerojatno bi, u kritičkoj literaturi opisano, najbliže bilo ono koje omogućuje Adornu zapitati je li nakon koncentracijskih logora i holokausta još uvijek moguće umjetničku praksu temeljiti na estetičkim razlozima i mjerilima. Argumenata za potporu tvrdnji o "zaleđenosti" ima više. Najvažniji je, po svojoj prilici, onaj koji upućuje u sustavnu višedesetljetnu, *birokratsku pacifikaciju* hrvatske kolektivne svijesti. Tijekom tih nekoliko desetljeća hrvatska je kolektivna svijest uznjegovala nelagodu spram svih oštrijih tragova što ih za sobom ostavljaju pobjedničke ili mučeničke figure vlastite tradicije. Njihova oštrina najčešće se omekšavala mrežama melankonlija bez jasnih uzroka. U unutrašnjim, svakako, *ekstremno komornim*, pejzažima što ih je melankonlija oblikovala, lako su se tragovi i pobjedničkih i mučeničkih figura stapali s općenitom jednobojnošću melankolične podloge.

Ako se razlog definira na "tvrđoj" razini gdje je potreban odgovarajući ideologijski indikator, onda bi se on mogao sažeti u tvrdnju da je spomenuta "zaleđenost" posljedica sustavne *razgradnje pravaške kulturne strategije*. U tekućim raspravama o hrvatskom osamostaljivanju i o budućnosti hrvatske države, najčešće se pravaštvo rabi, i zlorabi, u, sada već samorazumljivom, političkom okviru. Neobično se lako zaboravilo da je ono bilo, gotovo i više nego li političkom, kulturnom intencijom. Koliko je pravaštvu, na jednij strani, do obnove moralnog, i, zašto ne, moralističnog, obzora politike, prijeko potrebnog da bi se uspostavila politička imaginacija sposobna predočiti *samostalnu i modernu* hrvatsku državu, toliko mu je, na drugoj strani, do obnove *tragičnog obzora* hrvatske kulture, izvedenog iz posebne vrste povijesne osamljenosti. Tragični obzor, poznato je, nije blizak bilanci gubitništva što je uredno popunjava svaki novi naraštaj hrvatskih intelektualaca. Kako se, međutim, dogodilo da se te dvije

činjenice izjednače i međusobno ponište, tek će trebati istražiti. Svakako, raznovrsne redukcije koje su omogućile dalekosežnu zamjenu tragedije egzistencijalnom depresijom, reducirale su i oblike javnosti na komorne geste opravdane tek osobnim temperamentom. U takvu kontekstu, siromaštvo i neodređenost vukovarskih označitelja i više je nego predvidljiva. Moguće je razlikovati uglavnom dvije osnovne skupine.

a) *Memorijalni gesti*. Posrijedi je skupina označiteljskih gesta podrijetlom, najčešće, iz dva izvora: raznorodnih ustanova državnog i paradržavnog reda što memoriraju i komemoriraju gotovo po dužnosti, i iz kolektivnog pučkog pamćenja bez posebne institucionalne osnovice. Među prvima, i svakako najviše spominjanima, jest dodjela imena – "Vukovarska" – glavnim ulicama u više hrvatskih gradova. Koliko je, međutim, ojačavao rat u susjednoj Bosni i Hercegovini, i koliko je ustrajnije bilo srpsko bombardiranje južnih hrvatskih gradova, toliko su se oni rijedili. Za isto, tužno mjesto grada-mučenika, osim Vukovara, počeli su "konkurirati" i drugi gradovi. To je izvanjska okolnost postupno smanjila čistoću podsjećanja na vukovarske događaje, ali nije imala posebni utjecaj na strukturu semantičkih razina.

Glavni označitelj na kojega se spomenuti gesti oslanjaju je samo ime: Vukovar. Ono nema konkurentnog označitelja bilo u kojoj drugoj sintagmi, bilo u kojoj likovnoj ili glazbenoj strukturi koji bi ravnopravno, barem ravnopravno, s imenom Vukovar dijelio javnost. Dakako da ta činjenica otežava formiranje novih, *revitalizirajućih konotacija*, pa se dojamu o stanovitoj označiteljskoj konvencionalnosti i imaginacijskoj nemoći teško može odhrvati.

b) *Dokazi zločinstava*. Koliko je vidljivo, u tu široku skupinu mogu se ubrojiti raznovrsni označitelji vukovarskih događaja kao što su: odlično izrađene televizijske reportaže, dobro napisana novinska izvješća, dokumentirane bilance pobijenih, katalozi srušenih i spaljenih kuća ili prigodne pjesme i priče kojima je cilj pokazati tko je tko. Za razliku od prijašnjeg označitelja, koji je tipiziran, prazan, u ovoj skupini varijacije su i više nego li obilne. Pod uvjetom da se pod oznakom: obilni, misli na jedan isti, osnovni, pejzaž kojim vlada smrt, ali u kojemu se iz sekunde u sekundu mijenjaju konkretni likovi ubojica i nastranih spodob. Druga razlika što se nudi jest ona koja memorijalne označitelje razvrstava u opsesivne, što bi trebalo funkcionirati gotovo kao *socijalni signali*, a ostale u potpuno razmrvljene, jednokratne, što su posljedica opisa konkretnog događaja.

Zajedničko svojstvo obje skicirane skupine označitelja očituje se, pak, u činjenici da se spram svoga označenoga, kolektivnog iskustva vukovarskih 100 dana, *odnose oslobođeni unaprijed svakog imaginacijskog odnosa* koji bi se temeljio na simboličkoj napetosti živi/neživi. Nasuprot tomu, njima se štiti shematizam u kojemu označitelji zadovoljavaju *prije svega* potrebe obvezujućeg državnog patosa, nužno praznog, i nužno rijetkog, i bilance, premda poveće, jedne kriminalne zgrade. Prvi spadaju u retoričke figure "poslanica", a drugi u različite kaznioničke "registrature" međunarodnih organizacija zaposlenih na obrani ljudskih prava i skupljanju dokaznica zločina. Više je nego jasno da se osloncem samo na te vrste označitelja vukovarska drama teže integrira u (živu) baštinu hrvatskog nacionalnog identiteta. Na tom mjestu vlada očita *glad za drukčijim*

tipovima označitelja koji nisu toliko izravno podređeni planiranim uporabama. Koliko je vidljivo, istraživanja te vrste češća su u subkulturi nego li u kulturnom pogonu koji redovito proizvodi. (Pridjev "redovito" treba vrlo uvjetno pročitati, jer su ograničenja zbog nestašice novca takva da je "redovitost" prije oznaka jedne konvencionalne klasifikacijske sheme, nego li opisom događaja.) Zbog toga što je vukovarsko iskustvo promijenilo komunikacijski ambijent na svim razinama društvene strukture, zasnovano je pretpostaviti da će se novi socijalni autori što reagiraju na spomenutu označiteljsku glad, javiti i među proizvođačima masovne kulture i među proizvođačima u institucijama i između njih. Ali, s obzirom na oprečnu kakvoću označitelja potrebnih toj gladi, vjerojatno će njihovo zajedničko svojstvo biti marginalnost naspram dominirajućih kulturnih aktera u javnosti. Zbog niza mehanizama koji su izgrađeni samo zato da bi dugoročno uspješno reproducirali "zaleđenost" hrvatske kolektivne imaginacije i njezin sakriveni birokratski temelj, pokušaji stvaranja novih tipova javnog govora o vukovarskom iskustvu teško će se probijati do mjesta gdje su općenito pristupačni. Predočene naznake navode na pomisao da je hrvatsko kolektivno iskustvo vukovarske drame *ostalo, u bitnom pogledu, neoznačeno*. Na drugoj strani, organiziranje semantičkog polja, podrijetlom iz raznorodnih izvora, teško se može dovesti u sumnju. Na taj se način oblikuje paradoksalni značenjski sklop u kojemu je semantičko polje krajnje konkretno određeno. Ali je *ostalo bez označitelja*. Njegovo prazno mjesto vjerojatno je glavni kulturni "događaj" proteklog razdoblja.

ORGANIZACIJA ZNAČENJSKOG POLJA

Procesi oblikovanja značenjskog polja vukovarskih 100 dana jasno pokazuju da se oni mogu podijeliti u dvije osnovne skupine. U prvoj skupini dominira tendencija da se ono što se u Vukovaru i s Vukovarom dogodilo opiše i klasificira s pomoću mreže opreke u kojima je dopuštena preobrazba samo u jednom pravcu – u pravcu poželjnog pola opreke. Takva preobrazba nužno koristi klasične mehanizme simboličke igre kakvi se mogu naći u svim mitologijskim tradicijama. Zato se ta vrsta proizvodnje značenja oslanja na seriju sličnosti s događajima iz prijašnjih, po dramatičnosti srodnih zgoda hrvatske povijesti koje su već uključene u baštinu hrvatskog nacionalnog identiteta. Sličnosti su potrebne da bi se izbjegla pomisao na zgoljnu proizvoljnost i hirovitost koja nije posvjedočena ničim pouzdanim. U drugoj skupini su procesi kojima vlada tendencija pojačavanja opreka između onoga što se dogodilo u Vukovaru i prijašnjih događaja. Zaključni je proizvod tih procesa, za razliku od prvih, pojačavanje razlika i napetosti.

a) Poželjne preobrazbe

Kako funkcionira mreža poželjnih preobrazbi očito je na nekoliko primjera karakterističnih opreka s pomoću kojih se, gotovo u svim tipovima javnog govora, opisivala vukovarska drama. Prva takva opreka jest: *pobijedeni – pobjednik*. Potpuno je očito da su, promatrani isključivo na empirijskoj razini,

Vukovarci pobijedena strana. Oni su izgubili grad, dobra, a mnogi i živote. Ali, u cjelovitu kontekstu rata Srbije protiv Hrvatske, gubici što su ih baš Vukovarci nanijeli jugovojsci i Srbima iz susjedstva bili su takvi da su nepovratno pokvarili sve glavne strategijske planove jugovojnog vrha i, na taj način, bitno promijenili odnose u ratu. Može se reći: Vukovar je pao, ali je Hrvatska bila spašena. Ta formula gotovo je doslovni prijepis interpretacije događaja pod Sigetom, prije četiri stotine godina: grad je pao, ali je Zapad bio spašen. Na toj podlozi *pobijedeni se paradoksalno preobražava u pobjednika*. Budući da je takav primjer već zabilježen kao jedan od oglednih primjera hrvatske sudbine na početku modernog europskog razdoblja, vukovarska preobrazba samo revitalizira naslijeđeni shematizam. Ona dopisuje nove ulomke jednom mjestu koje se već počelo crpiti. Zahvaljujući jednadžbi: Vukovar = Siget, nastalo je nekoliko izvedenica koje su se mogle planski uporabiti i u izgradnji novog identiteta hrvatske vojske. Jedna od njih, što, nažalost, funkcionira samo u osmrtnicama, jest i jednadžba: hrvatski vojnik = vitez. Ta je jednadžba mogla biti izuzetno moćnim pomagalom u preoblikovanju brojnih populističkih energija na koje se oslanjala obrana u prvim razdobljima rata. Druga karakteristična opreka jest: *žrtva – sudac*. Uvid u simboličnu podlogu žrtve koji je od koristi u analizi vukovarskog slučaja je onaj M. Maussa. U eseju o daru i darivanju, a poslije i u analizi žrtvovanja, Mauss upozorava da je žrtvovanje komunikacija između svetoga i profanoga svijeta s pomoću žrtve. Pri tomu se *mijenjaju moralna svojstva* onoga koji je žrtvu priredio, koji se žrtvuje. On se, shematično rečeno, čisti i – sakralizira. Odlučujući braniti Vukovar, ne bilo kako nego baš s pomoću žrtve vlastitog života, Vukovarci, vukovarski borci, ušli su u već pripremljenu simboličnu shemu. U kršćanskoj tradiciji ona je i više nego tipična. Shema se razvija precizno u pravcu sakralizacije žrtve i, najzad, njezine preobrazbe, zahvaljujući tom novom svojstvu, u – suca koji najpouzdanije zna lučiti dobro od zla. Uočiti je, da je opisana preobrazba bolje funkcionirala u pučkim tradicijama rekonstrukcije vukovarske drame, nego li u praksama "službenih" aktera hrvatskog društva. Oni, podsjetimo, nikada nisu, za razliku od pučkih aktera, potpuno iskoristili moralnu povlasticu koju im je, u ulozi suca, ponudila ta preobrazba. Naprotiv, nerijetko su je reducirali do razine opovrgavanja optužaba za zločine Hrvata, kao da opisane preobrazbe nije ni bilo.

Treća karakteristična opreka jest *marginalac – junak*. Poznato je da se mnoštvo, do vukovarskih 100 dana običnih ljudi, tijekom tih 100 dana pokazalo u nepatvorenom junačkom izdanju. Vukovarski su događaji, zacijelo zauvijek, u životima najvećeg broja preživjelih proizveli promjene koje se više ne mogu "popraviti". Ta promjena identiteta razvija se po shemi koja poništava prvotnu "običnost" i rekonstruira je pod zaštitom barem jednog atributa – junaštva. Reći da je takav shematizam preobrazbe identiteta oslonjen na potrebu da se pojača važnost sudjelovanja i vlastitih zasluga u vukovarskim događajima, nije potpuno zasnovano. Mora se, dakako, računati da i takva potreba djeluje, posebno u onih koji nisu bili izravni sudionici drame, a koji rentiraju neke marginalne dobiti igrajući ulogu Vukovaraca. Ali, u onih koji su proživjeli kalvariju, pristajanje na pojedine attribute junačkih figura proizvelo je potrebu da svoj život zasnuju još

rizičnije, točno sukladno tim atributima. To je, vjerojatno, jedan od razloga zašto su mnogi vukovarski borci poslije pokazivali posebnu sklonost rizičnim vojnim zadacima i poslima. Takav shematizam preobrazbe naišao je na potporu, ponajprije, u pučkim tradicijama i strategijama pojedinih političkih stranaka. U javnosti koja je imala oznake "službena" ili "poluslužbena", takav je mehanizam preobrazbe bio, nerijetko, izložen jakom protupritisku koji je težio ponovnoj *uspostavi prvotne banalizacije* slučajeva i sudbina. Neovisno o tomu koliko je i za što, primjerice, M. Dedaković, jedan od zapovjednika u Vukovaru, bio kriv, iznenadio je shematizam protupritiska, kojemu je bilo prije svega do banalizacije jedne vukovarske figure, a tek potom i do dokazivanja krivnje. No, takvi protupritisci naišli su, na drugoj strani, na ustrajnost koju ovaj model preobrazbe duguje jednoj vrsti milenarističkog optimizma što je ugrađen u europske pučke tradicije. U toj je tradiciji naprosto samorazumljivo da Nitko može postati Netko zahvaljujući posebnoj kakvoći svoga bića (u vukovarskom slučaju: hrabrosti) i potpori neba.

Četvrta opreka, korisna za analizu strategija poželjne preobrazbe, jest opreka *ireverzibilna povijest – reverzibilna povijest*. U Vukovaru više nema Vukovaraca. Empirijski promatrana, ta činjenica sugerira da se Vukovarci više u Vukovar neće ni vratiti, barem ne u onakav kakav je bio i kakvog su ga pamtili. Međutim, takvo *okamenjeno stanje* prihvatljivo je samo racionalno discipliniranoj svijesti. Svijesti, pak što se neposredno oslanja na strukture nacionalnog identiteta irverzibilnost nije, u bitnom smislu, zapravo ni mišljiva. Jer ona nije činjenicom simboličnog svijeta. Oslanjajući se na te strukture oblikuje se, postupno, zahtjev da se Vukovarci "vrate na svoja ognjišta". Nije teško nikomu, tko i površno pozna mjerodavnu antropologijsku literaturu, prepoznati u toj sintagmi dalekosežnu zamjenu. Ognjište je simbolička jedinica koja, osim što sugerira cjelovitost kuće, obitavališta, itd., upućuje i u njegovu *svemirsku postojanost*. Premda će, nesumnjivo, veći broj prognanika trajno ostati u mjestima progonstva, imaginiranje povratka na zavičajno ognjište ostat će trajnom opsesijom njihove subkulture. Ona, na drugoj strani, ima potporu i u općim strukturama hrvatskog nacionalnog identiteta. Jedna od njihovih prvih zadaća je rekonstruirati predodžbe o vlastitoj povijesti kao *popravljivoj povijesti*, u kojoj su sve štete uklonjive, a nesreće reverzibilne. Socijalni pritisak što se na toj podlozi oblikuje, zbog svoga kozmologijskog jezika, teško može biti suzbijen javnim govorom što se pozivlje na činjenice i na nesklone uvjete. Vukovarski ga primjer posebno učvršćuje jer je Vukovar simbolično preobraćen u lik grada/pobjednika, grada/suca i grada/junaka. Ni jedna od te tri izvedenice nije spojiva s Vukovarom na bilo kojemu drugom mjestu, nego samo na njegovu. Zato potpunoj integraciji vukovarske drame u strukture hrvatskog nacionalnog identiteta treba predodžba o reverzibilnoj povijesti. Sposobnost da uspostavi takvu povijest trajno legitimira i hrvatsku državu.

Peta opreka izravno se naslanja na prethodnu. Radi se o opreci: *periferija – centar*. Empirijski Vukovar periferijom je na dva načina: kao rubni istočni hrvatski grad i kao osvojeni grad. Prvi način opisuje topološku, a drugi povijesnu periferičnost. Međutim, njegova nova uloga *središta hrvatske ratne hrabrosti* zahvaljujući kojemu je Hrvatska, kao simbolično tijelo, preživjela, oba ta načina

periferijske skučenosti otvoreno opovrgava. Baš zbog toga što je Vukovar mjestom gdje se branio i obranio *život*, on više ne može biti bilo kakvim mjestom, što periferijski položaj, kada se promatra kao simbolično svojstvo, svakako dopušta. Taj simbolični topološki okret slijedila je u jesen devedeset i prve i u zimi devedeset i druge gotovo cijela hrvatska javnost, neovisno o podrijetlu komunikacijskih aktera. Na toj se podlozi uspostavila *otvorena* napetost između imaginarne/simbolične topološke sheme hrvatskog teritorija i one empirijske, sa Zagrebom kao središtem. Niz potpuno samovoljnih i netočnih prigovora upućenih na račun, navodno mizerne, uloge Zagreba u domovinskom ratu, izravna su posljedica djelovanja te napetosti. Tim su se prigovorima poslije dopisali i prigovori raznorodnih rentijera rata koji su iz vlastitih gradova pobjegli odmah poslije prvih srpskih plotuna. Njihova je funkcija, očito, bitno drukčija. Takvi prigovori imaju zadaću sakriti što se dogodilo. Prigovori, pak, upućeni metropoli što se naslanjaju na novu napetost između simbolične i stvarne teritorijalne cjelovitosti Hrvatske, imaju *revitalizirajuću ulogu* na koju smo upozorili u uvodnom ulomku. Oni rekonstruiraju važnost ruba, važnost površine, važnost granice, imaginarnog kolektivnog tijela, naspram važnosti nasljednih središta. Vukovarska je poruka jasna: hrvatska je granica životni centar Hrvatske. Zato i njezina cjelovitost, životna postojanost izravno ovisi o tim granicama. Slična se interpretacija samo koji mjesec poslije razvila i u dubrovačkom slučaju. Već izgrađena svojstva posebnog središta (kulturnog), tu su interpretaciju, međutim, tamo znatno olakšala.

b) Pojačane napetosti

Iz niza opreka u kojima su se značenjske napetosti između polova opreka izrazito pojačale, odabrali smo pet onih koje sadašnji položaj Vukovara, u shematizmu hrvatskog nacionalnog identiteta, posebno konkretiziraju. Prva takva opreka jest: *ovisnost – neovisnost*. Sve do vukovarskih mrtvih, razgovori o snošljivim oblicima hrvatske ovisnosti u konfederalnim shemama hipotetičke treće/četvrtje Jugoslavije mogli su se osloniti na stanovitu interesnu racionalnost zbog koje su mnogima izgledali kao oblici posve tehničkog govora, gdje tako važne stvari kao kolektivna sloboda i nisu predmet pogađanja, jer nisu ni osporene. Ali, nakon vukovarskih mrtvih, gdje je zorno postalo da svaki oblik političke ovisnosti Hrvatske o shematizmu treće/četvrtje ili koje nove Jugoslavije, *znači ovisnost o ubojicama*, početna shema više se nije mogla transformirati slijedeći pravac smanjivanja napetosti opreke. Naprotiv, napetost se pojačala do one točke gdje je *ovisnost označila: smrt, a neovisnost: život*. To značenjsko premještanje ostalo je potpuno nepriznato u najvećem broju političkih shema što su ih europska politička središta nudila Hrvatskoj u prvim fazama rata i od kojih, napokon, i nisu ozbiljno odustala. U njima dominira klasično polukolonijalno rješenje što ga Europa tradicionalno njeguje za regulaciju svoje periferije: *savezna država*. Suprotno mnogim analizama, kojima je cilj pokazati empirijsku zasnovanost takvih i srodnih nauma, preciznija analiza pokazuje da je savezna država tipsko rješenje Europe za svoju periferiju, *neovisno o ikakvim činjenicama*. Savezna je država općim političkim indeksom zahtjevane ovisnosti periferije. Podgrijavajući njezinu poželjnost, europsko političko poduzetništvo mora stvoriti pritisak da se

vukovarski mrtvi zaborave, ili, ako to nije moguće, da se reduciraju na neobvezujući položaj *nesretnog slučaja*, *etničkog* incidenta ili sličnih događaja koji se malo razlikuju od prometne nesreće. Treba li dodati da će sklonost sličnom "hlađenju" značenja vukovarskih 100 dana pokazati i svaka hrvatska politička i kulturna strategija koja ne umije Hrvatsku predočiti izvan shematizma naslijeđenih, ili novostvorenih, ovisnosti? Argumentacija kako pri tomu i nije posrijedi rekonstrukcija shematizma ovisnosti nego samo "integracija" u europske, građanske ili koje druge procese i preobrazbe, u takvu je kontekstu potpuno predvidljiva.

Druga uočljiva opreka jest: *šuma – grad*. Vukovar je, između ostaloga, i *prvi primjer urbane otpornosti na ratne poremećaje*. Drugo poglavlje zamišljene knjige o njoj svakako pripada Sarajevu, treće Dubrovniku, četvrto Gospiću, peto Zadru, itd. Značenjski obrat koji se u vukovarskom slučaju odigrao nije mali. Sve do njega javnošću vlada posebna vrsta pritiska osloncem na kojega se osloboditeljski potencijal priznaje, ponajprije, simboličnom toposu: šuma. Šuma je simbolička kolijevka osloboditeljskih energija i romantične realsocijalističke preobrazbe. U hrvatskoj književnoj tradiciji njoj su otvoreno sklone i takve posvećene figure kakve su, primjerice, Gundulić, Mažuranić. Kako i zbog čega, predmet je posebne analize. Ona bi, pokraj ostaloga, morala pokazati kakve su topološke sheme u temelju pojedinih tipova kulturne preobrazbe. U vukovarskom slučaju uporaba riječi: "šuma" i nije potpuno točna. Jer je Vukovar okružen uglavnom poljem, a ono je, poznato je, u svim analizama civilizacijskih geneza, suprotstavljeno šumi kao suprotnom polu opreke. Međutim, uporaba je ipak na mjestu. Posrijedi su napadači na Vukovar koji su, simbolično opisani, "šumskog podrijetla". Veći broj naselja iz kojih se tako strasno pucalo na Vukovar naseljen je "solunašima" iz prvoga i drugoga svjetskoga rata podrijetlom iz kulturnih tradicija kojima topološki vlada šuma. Od hrvatskih autora D. Tomašić je posebno inzistirao na fatalnosti napetosti između brdskih i nizinskih skupina po ishod političke konstrukcije druge Jugoslavije. Burke (1991) pokazuje, pak, da je povijest te opreke prilično stara i da spada na bitne sastojnice pučkih europskih tradicija. S posebnom se pozornošću, u njezinu kontekstu, razrađuje napetost između brdskih, nomadskih i nizinskih, ratarskih životnih stilova. Vukovarska je obrana pokazala da se herojski mentalitet, već po staroj teorijskoj navici dopisivan nomadskom životnom stilu, mora njegovim tradicionalnim "korisnicima" odlučno uskratiti, a da im se mora priznati ono što je i više nego zorno zabilježeno: *užitak u zločinstvu*. U tom značenjskom kontekstu grad je postao mjestom sigurnosti i šifrom kozmičkog poretka koji jasno luči žive i mrtve.

Treća opreka jest: *oružje – organizam*. Vukovarska je obrana, to je već opće mjesto povijesti domovinskog rata, bila mizerno naoružana. Tko je rasuđivao na temelju uvida u ondašnju razdiobu oružja, teško da je mogao biti u dvojbi kako prognozirati zaključni ishod rata. Imaginacija zauzeta na svim važnijim mjestima ljubaviju spram svojih tehničkih epifanija stvarala je proračunsku shemu u kojoj Vukovarci nisu imali šanse. U samoj obrani grada predviđanje se pokazalo točnim: šanse su bile mizerne. Ali, ni u jednom proračunu buduće bilance nije bilo zabilježeno da će gubici jugovojske biti tako veliki, štoviše toliki da će ona morati promijeniti sve svoje glavne planove. Na taj se način značenjska napetost

između oružja i organizama, naprava i živog bića što ih koristi, pojačala do one točke gdje je vidljiva stara, ali za tehnofilsku svijest uvijek iznenađujuća, hijerarhija: da je *živo gospodar mrtvoga*; živo je identificirano s organskim: njemu nisu, za ravnotežu, potrebne posebne tehničke potpore. Ta je hijerarhijska shema, zahvaljujući jednom širokom značenjskom luku, pogodila i Jugoslaviju. Budući da je savezna država, ona je nužno konstruirana neovisno o svakom "organskom" kontekstu. Zato se može identificirati s pomoću opisa: *tehnička zajednica*. Vukovarskih 100 dana pokazalo je da takva, tehnička, zajednica, koristeći svoju tehničku premoć može, doduše, steći privremenu prednost, ali da nema nikakvih sposobnosti za uspostavu poretka postojanost kojega je izvedena iz organskiosti njegove podloge. Drugo svojstvo što, također, pogađa Jugoslaviju kao tehničku zajednicu jest: *naoružana zajednica*. Koliko je tehnička, toliko je *nužno*, i naoružana. Time se njezina značenjska identifikacija potiskuje na ono mjesto gdje je zorno da ona ni na koji način, zbog same njezine unutrašnje strukture, ne može biti uspostavljena kao zajednica života. Njoj je nasilje najvažnijom baštinom.

Četvrta je opreka: *demonско – ljudско*. Prizori razaračke ustrajnosti, bez ikakva povoda pružena s vukovarske strane, te prizori masovnih ubojičkih orgija kada su jugovojaska i srpske jedinice iz susjedstva ušle u Vukovar, nametnuli su posebnu značenjsku dimenziju vukovarskom slučaju. Ona opisuje vukovarski slučaj kao dramtizaciju odnosa demonskih i ljudskih sila. Brojni analitičari pokušali su poslije tu očitu i sablažnjivu napetost reinterpretirati kao opći okvir etničkog sukoba, u kojemu su obje strane podjednako u službi demonijačkih aktera. Međutim, posvemašnji nedostatak prizora koji bi uvjerljivo pokazali demonijačku opsjednutost na obje ratne strane, u vukovarskih 100 dana bio je i više nego očit. Koliko su se množili naponi da se točnije odrede mjerodavne činjenice, toliko je bilo jasnije da se značenjska napetost između demonijačkih i ljudskih aktera pojačava. Zahvaljujući tom kontekstu, Vukovar se preobrazio u simbolični primjer *kroćenja polusvijeta*. U sastav polusvijeta ulaze tako raznorodne figure kakvi su i demoni, i paraziti, i rentijeri tuđeg straha, i krijumčari tuđih dobara, ukoliko, sve figure što svoj opstanak izvode iz uspješnog otimanja i pustošenja tuđih života. Pojačavanje napetosti dovelo je do jasne *moralističke rekonstrukcije* vukovarske figure. Zato je ona i mogla postati uporištem posebnih mjerila hrvatske suvremenosti koja ne dopuštaju nikakve situacijske zamjene. Vukovar je obvezao na potpunu moralnu jasnoću sve aktere hrvatske preobrazbe.

Peta je opreka: *istočno – zapadno*. Poznato je da ona i nema posebnog smisla u globalnim razvojnim strategijama. Radije se pomišlja na prožimanje i povezivanje. Vukovarsko iskustvo, naprotiv, nudi opreku i njezino pojačavanje. Posrijedi je semantičko definiranje istoka izvedeno iz potpuno mjesnog, dnevnog iskustva koje se neposredno provjerava *mogućnošću/nemogućnošću života*. Takvo definiranje istočne strane je, za razliku od globalnih primjera, koji su, nerijetko, zarobljeni granicama internacionalnih gesta srodnih ideologijskim, *ekologijsko*; to znači da je izvedeno iz iskustava koja su nastala sada/ovdje, i koja su *zajamčena izravnim životnim rizicima*. Pravo na bolje i temeljitije vrednovanje takva iskustva istaknulo je nekoliko hrvatskih ratnih aktera. Prvi su,

koliko podaci pokazuju, bili Vukovarci. Nije više nikakva tajna da su, braneći grad, nerijetko morali zanemarivati naredbe podrijetlom s viših hijerarhijskih razina, jer su one bile potpuno neprikladne uvjetima sada/ovdje prilika i odnosa. To se poslije ponovilo u više drugih primjera. Teško je prihvatiti tezu da je posrijedi bio pokušaj djelovanja izvan legitimnih hijerarhijskih odnosa, obvezujućih za sve aktere rata. Vjerojatnije je da se tako potvrđivalo pravo na autonomno djelovanje koje je posljedica činjenice da se ovdje/sada prilike i odnosi ne mogu poništiti nikakvim apstrakcijama, pa ma koliko one bile opravdane dalekosežnim i srodnim razlozima. Ta vrsta *autonomnog iskustva*, koje se precizno može opisati samo kada se prihvati kontekst u kojemu je nastalo, posebnim je hrvatskim dobitkom. Jer ono ne dopušta da se odnosi s Hrvatskom, i u njoj, određuju po općenitim shemama, svojstveno uvriježenim polukolonijalnim navikama. Vukovarska simbolična inverzija semantičke sheme: istočno – zapadno, u kojoj je granica s istokom malo što drugo od granice ruba svijeta, dakako, ne može biti i doslovnim praktičnim orijentiranjem. *Ali u svakom slučaju, određuje uvjete pod kojima se definiraju prioriteta i njihova hijerarhija, te nužne zabrane.*

KRAJ RATA I DRUGO

Skicirani značenjski shematizam, s pomoću kojega vukovarsko iskustvo mijenja unutrašnju strukturu hrvatskog nacionalnog i kulturnog identiteta, posebno utječe na nekoliko skupina osnovnih odrednica.

a) *Hrvatstvo Hrvatske*. Nije bilo malo prijedloga koji su zbog antagoniziranja građanskog i nacionalnog identiteta Hrvatske, bili predloženi kao posebne vrste teorijskih izuma, obvezujući za sve zaposlene regulacijom poretka. Antagoniziranje se oslanja na stari liberalni izum po kojemu je racionalna mehanika interesne igre stvarni temelj svakoga posebnoga aktera građanskog društva. Iz toga proizlazi dosta šaljiva izvedenica po kojoj i nacionalna određenost nužno mora biti svodljiva na posebne skupine racionalno opisanih i uređenih interesa. Kada se vukovarski slučaj odmjeri s toga stajališta, iznenađuje da iz Vukovara nije bilo masovnoga bijega onih koji su se tamo našli fatalnih jesenskih mjeseci devedeset i prve. Teško je reći da su oni imali racionalni interes boriti se do smrti. Nastranost takve formulacije ne može se ublažiti nikakvim dodatnim argumentima po kojima su se Vukovarci borili za dobra, kuće, zemlju, itd. Jer odluka da se ostane i umre, teško da može biti posljedica egoističnih strategija, neovisno o tomu koliko se one naknadno socijaliziraju. Uvjerljivija su ona objašnjenja koja upućuju na presudnu ulogu identiteta. Zbog pripadanja jednom kolektivnom identitetu, premda se on sintetizira "samo" na imaginarnoj ravnini, bili su u smrtnoj opasnosti svi koji su posvjedočili tu pripadnost. Hrvatstvo je, u ovom slučaju, opći obzor socijalne integracije, koji naprosto razgraničuje jedno "mi" područje. Ono se ni u oblikovanju građanskog društva ne može dovesti u sumnju kao predgrađanski reziduum. Jer je opći okvir građanske individualizacije.

b) *Teritorijalni identitet Hrvatske*. Više je autora (Čorak, J. Vrkić, Aralica, i drugi) upozorilo na simboličnu podlogu poznate "hrvatske potkove" ili "hrvatske kifle". Njezina krhkost je neprijeporna. Posebno na samim vanjskim rubovima krakova potkove/kifle gdje se nalaze i dva grada, komplementarni u tom pogledu: Vukovar i Dubrovnik. Srodna ratna sudbina, premda s različitim ishodom, dojam komplementarnosti dodatno pojačava. Razlika što se ne može izbjeći, očituje se u tomu da je simboličan položaj Dubrovnika u imaginarnoj teritorijalnoj sintezi neusporedivo jasnije definiran i učvršćen u usporedbi s položajem Vukovara. Na to upućuje već i prije spomenuta oskudna označenost vukovarske drame. Koji su razlozi tomu, predmet je posebne analize. Tek je upozoriti kako je u pokušajima rekonstrukcije srednjoeuropskog identiteta Hrvatske, *svijest o dunavskoj fasadi Hrvatske izrazito zakržljala*. Rekonstrukcija se oslanja na metropolske tradicije i na njihove međusobne usporedbe. Ali se potpuno suspendira predodžba o Dunavu kao unutrašnjoj simboličnoj okosnici srednjoeuropskog kulturnog poretka. Zbog toga i mjesto Vukovara ostaje trajno reducirano na mjesto periferijskog grada koji, doduše, ima začudnu povijest i više nego neprijeporne tragove građanske baštine, ali koji, ipak, ne zaslužuju više u rekonstrukciji simbolične cjelovitosti hrvatskog teritorija. Ratna epizoda, međutim, pokazala je da je takva slijepest opasna. Nije pretjerano reći da su Dubrovnik obranila, osim njegovih vojnika, i njegova svojstva sredozemne metropole koju je sablažnjivo izložiti samovolji kokošarskih kradljivaca. U kolektivnoj svijesti srednjoeuropske kulturne tradicije, Vukovar nije imao ni približno takvo mjesto. Zbog toga što je bio zaboravljen u atlasu simbolična srednjoeuropskog tijela, njegova obrana bila je isključiva obveza onih koji nisu htjeli bježati. Da ih je bilo premalo, to je jasno. Povratak u Vukovar mora otpočeti tom simboličnom rekonstrukcijom Vukovara kao hrvatske dunavske metropole, bez kojega i njezina nazočnost u srednjoj Europi ostaje tek načelna.

c) *Kraj rata*. Bilo je, poznato je, već više nagovještaja kako je rat završen. Aktualne su formulacije nešto elastičnije. Tumačenja inzistiraju na procesu "od rata k miru", što je, na nešto drukčiji način, opis stanja: ni rat – ni mir. Međutim, sve takve formulacije, najviše iz praktičnih razloga, zanemaruju elementarnu činjenicu: da svaki kraj rata mora biti, da bi bio shvatljiv, precizno simbolički obilježen. Skidanje nacističke zastave sa zgrade berlinskog parlamenta godine 1945., zacijelo spada u takve i srodne događaje. To znači da se kraj rata ne može samo načelno propisati, kako se u Hrvatskoj pokušalo, nego se mora i simbolično odrediti. Vjerujemo da nije bez temelja tvrdnja da se kraj rata u Hrvatskoj simbolično može odrediti samo *ponovnim ulaskom Vukovaraca u Vukovar*. Ta tvrdnja oslanja se na prije skicirane uvide po kojima je vukovarsko iskustvo bitno odredilo simbolični shematizam domovinskog rata. Upravo zbog toga, bez teatralizacije ponovnog hrvatskog ulaska u grad, nije moguće posvjedočiti da je rat i zbilja okončan. Praktična argumentacija koja se rabi u opisu mirnodopskog stanja svakako je važna. Ljudima su potrebni i mir, i sigurnost, i tehnički uređaji, i osjećaj prosperiteta. Ali, ona nije onoga ranga uvjerljivosti koji je nužan da bi se uvjerljivo odredio kraj rata. Ponovni ulazak Hrvata u Vukovar ne može se, dakle, ničim nadoknaditi u ulozi simboličkog označitelja hrvatskog oslobođenja, baš kao što se ničim ne mogu zamijeniti

nužni biologijski gesti prijeko potrebni za održavanje života jednog organizma. Može se dogoditi da će taj ulazak kasniti u odnosu na oslobođenje, preobrazbu i obnovu u drugim dijelovima Hrvatske. Prosperitet što će se u takvim prilikama uživati, bit će srodan onomu sedamdesetih godina: bit će snošljivo udobno, ali s cenzuriranim osjećajem pobjede i slobode. Takvo se stanje teško razlikuje od "časnog" sporazuma lorda Owena. Vukovarska tradicija upućuje da se kraj rata mora zamisliti drukčije. Ne samo zbog ljubavi za razlike.

LITERATURA

- Burke, P. (1991), *Junaci, nitkovi, lude*, Zagreb, Školska knjiga.
- Durand, G. (1991), *Antropološke strukture imaginarnog*, Zagreb, August Cesarec.
- Frye, N. (1979), *Anatomija kritike*, Zagreb, Naprijed.
- Devereux, G. (1990), *Komplementaristička etnopsihoanaliza*, Zagreb, August Cesarec.
- Janićijević, J. (1986), *U znaku moloha: antropološki ogleđ o žrtvovanju*, Beograd, Vajat.
- Rogić, I. (1992), *Periferijski puls u srcu grada*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo.
- Thomas, L. V. (1980), *Antropologija smrti III*, Beograd, Prosveta.

VUKOVAR '91 AND THE CROATIAN NATIONAL IDENTITY

Ivan Rogić

Faculty of Architecture, Zagreb

The author analyzes ways in which the collective designative and semantic structure of the Vukovar events have been formed. By examining the designative structure, the author concludes that the events in Vukovar still do not bear other designators than those of a conventional, tautological and documentary nature. Therefore, he concludes that the Vukovar drama is not yet designated within the collective Croatian remembrance. In the process of analyzing modes of semantic field formation, the author suggests two types of opposition. In the first type of opposition changes permitting the opposition to be transformed into the domination of the stronger side are being developed. Due to this mechanism, Vukovar is semantically defined as the town-victor, town-judge, town-hero, and finally as the town founded on reversible history, in which all damage is rectifiable. In the second group of oppositions changes strengthening the initial contrasts and stressing the differences are developed. This is the basis upon which one forms semantic spots identifying Vukovar as an independent town in which the demonic forces from the East are successfully being put under control. The described mythological projection of the Vukovar identity is also essentially influencing the relations between other composite elements in the Croatian national identity structure. In the first place it determines the new territorial integrity of Croatia and the real/symbolic end of the war against Croatia.

VUKOVAR 1991 UND KROATISCHE NATIONALIDENTITÄT

Ivan Rogić

Architektonische Fakultät, Zagreb

Der Autor analysiert im Text, auf welche Weise die kollektive bezeichnende und semantische Struktur der Vukovarer Ereignisse gebildet worden ist. Die bezeichnende Struktur erforschend, macht der Autor eine Schlussfolgerung daraus, dass die Vukovarer Ereignisse noch ausser den konventionellen, tautologischen und dokumentarischen keine anderen Bezeichnungen haben und schliesst daraus, dass das Drama von Vukovar im kroatischen Kollektivgedächtnis noch nicht bezeichnet ist. Der Autor erforscht Art und Weise, ein semantisches Feld zu bilden, und schlägt zwei Arten von Oppositionen vor. In der ersten Art der Oppositionen entwickeln sich Veränderungen, die zulassen, dass sich die Opposition in die Dominanz der stärkeren Seite verwandelt. Dank diesem Mechanismus ist Vukovar als Stadt/Sieger, Stadt/Richter, Stadt/Held und die Stadt, die sich auf der unbeständigen Geschichte gründet, in der alle Schaden wiedergutzumachen sind, semantisch bestimmt worden. In der anderen Gruppe von Oppositionen entwickeln sich Veränderungen, die die Anfangswidersprüche verschärfen und die Unterschiede hervorheben. Auf diesem Grund werden semantische Stellen geformt, wodurch Vukovar als eine unabhängige Stadt, in der die dämonischen Kräfte vom Osten erfolgreich der Kontrolle unterworfen werden, identifiziert wird. Die dargelegte mythologische Vorstellung von der Vukovarer Identität hat einen wesentlichen Einfluss auf die Verhältnisse zwischen anderen Bestandteilen in der Struktur der kroatischen Nationalidentität. In erster Linie bestimmt sie die neue territoriale Integrität Kroatiens und das wirkliche/symbolische Kriegsende gegen Kroatien.